

УДК 378.14:355.232.6

О. Ф. ВОЛОБУЄВА,*доктор психологічних наук, професор, начальник факультету іноземних мов Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ВІЙСЬКОВО- СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ДІЛОВИХ ІГОР

У статті розкрито сутність ділової гри як важливого інструменту викладання військово-спеціальних дисциплін та її вплив на мотиваційно-потребнісну, емоційну та когнітивну сфери суб'єктів навчання. Охарактеризовано соціально-психологічні детермінанти групового впливу на кожного окремого слухача чи курсанта під час ділової гри, що дозволяє ефективно розвивати їх професійну компетентність.

Ключові слова: ділова гра, військово-спеціальні дисципліни, фахова підготовка, майбутні фахівці.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З метою інтенсифікації навчального процесу, підвищення рівня сформованості професійної компетентності (військово-спеціальної компетентності) військовослужбовців (офіцерів) сьогодні науковці ведуть активний пошук засобів, що підвищують ефективність навчання військово-спеціальних дисциплін. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є активне використання ділових ігор. Ділова гра є важливим інструментом викладання навчальних дисциплін, вона активізує мисленнєву діяльність суб'єктів навчання, дає можливість викладачу зробити навчальний процес захоплюючим та цікавим, змушує майбутніх фахівців хвилюватися та переживати, підвищує їх мотивацію до опанування військово-спеціальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Питання використання ділових ігор при вивченні військово-спеціальних дисциплін в умовах вищого навчального закладу (ВНЗ) не є новим. Ціла низка дослідників присвятили свої праці вивченню проблематики ділових ігор у процесі професіоналізації майбутніх фахівців. Наприклад, особливості підготовки і проведення ділових ігор та управлінських тренінгів в органах управління Державної прикордонної служби України (ДПС України) вивчали Ю. В. Потомський, А. Б. Мисик, В. В. Залож, М. Ю. Цибровський, М. О. Мацицин та ін. [4]. Методику підготовки та проведення ролевих ігор з персоналом ДПС України щодо стандартів культури спілкування із особами, які перетинають державний кордон, та особливості психологічного забезпечення культури прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон України розробляли О. А. Жданенко, Є. В. Стасюк, Е. В. Матусяк та ін. [3]. Особливості використання ділових ігор як методу активного навчання з метою формування військово-спеціальної компетентності досліджував О. В. Торічний [5, с. 198–201]. Однак проблематика ефективної взаємодії викладача та членів навчальної групи під час проведення ділових ігор при вивченні військово-спеціальних дисциплін в умовах ВНЗ, визначення сприятливих психологічних та методичних умов для їх проведення при організації групової діяльності та взаємодії персоналу в навчальній групі потребує подальшого дослідження. З огляду на це **метою статті** є вивчення зазначеної проблематики використання ділових ігор з метою підвищення ефективності навчання військово-спеціальних дисциплін та формування професійної компетентності майбутніх військовослужбовців – захисників суверенної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих чинників ефективності використання ділових ігор при вивченні військово-соціальних дисциплін є соціальний контекст навчальної діяльності, а також соціальний контекст самої ділової гри, тобто зв'язок окремої ділової гри із реальними життєвими проблемами, у нашому випадку – з професійною діяльністю майбутніх офіцерів-прикордонників. Саме використання ділових ігор (а їх використання і є проблемним навчанням, спрямованим на максимальний розвиток розумових, інтелектуальних, творчих здібностей майбутніх фахівців на всіх етапах професіоналізації, прищеплення їм уміння активно використовувати на практиці раніше набуті теоретичні знання) надає процесу навчання характеру завершеності.

У зв'язку з цим коротко охарактеризуємо психологічні та методичні передумови застосування ситуативних ділових ігор при викладанні військово-спеціальних дисциплін, проаналізуємо основні підходи до визначення поняття “ділова гра” та подамо систему логічно послідовних ділових ігор в системі професіоналізації, планомірне наростання складності яких урахувало б, у першу чергу, індивідуальні особливості та можливості суб'єктів навчання – майбутніх фахівців, а також психологічні закономірності їх діяльності у конкретній ситуації вивчення військово-спеціальних дисциплін.

Ділова гра – це моделювання реальної діяльності у спеціально створеній проблемній ситуації. Вона є засобом і методом підготовки та адаптації до трудової діяльності та соціальних контактів, методом активного навчання, який сприяє досягненню конкретних завдань, структурування системи ділових відносин учасників. Її конструктивними елементами є проектування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне та міжгрупове спілкування, розв'язання сформульованих на початку гри проблем.

Ділова гра є комплексною, багатофункціональною дією, яка поєднує декілька взаємопов'язаних видів діяльності: аналіз і пошук розв'язання проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультування, формування колективної діяльності.

Традиційні ділові ігри мають заздалегідь розроблений сценарій, вони орієнтовані на вирішення типових проблемних ситуацій, мають на меті навчити учасників гри оптимально розв'язувати ці проблеми.

У навчальному процесі ділову гру використовують для закріплення знань, які суб'єкт навчання здобуває у процесі лекційних і семінарських занять чи під час самостійної роботи.

Застосування ділових ігор дає змогу максимально наблизити навчальний процес до практичної діяльності, врахувати реалії сьогодення, навчити курсантів приймати рішення в умовах конфліктних ситуацій, відстоювати свої думки, розвивати в учасників гри колективізм та відчуття команди, а також при цьому отримати результати за досить обмежений час. У спеціально створених умовах слухач чи курсант “опрацює” найрізноманітніші життєві ситуації, що допомагає йому вчитися відстоювати свою позицію.

Характерними ознаками ділових ігор є: отримання результатів, спрямованих на розв'язання проблем за короткий проміжок часу; зацікавленість учасників гри, а, отже, й підвищена, порівняно з традиційними методами, ефективність навчання; можливість викладача безпосередньо перевірити

знання слухачів та курсантів, їхню підготовленість, уміння розв'язувати проблеми.

Ділові ігри широко використовують для розвитку творчого мислення, формування практичних умінь і навиків, а також вироблення індивідуального стилю спілкування під час групового вирішення проблемних ситуацій та конкретного прийняття рішення. Використання ділових ігор на всіх етапах професіоналізації майбутнього фахівця дає можливість викладачу моделювати професійно спрямовані ситуації. Під час виконання конкретних ролей члени навчальної групи "врастають" у професійну діяльність, ураховують обстановку, інтереси кожного окремого члена навчальної групи, усвідомлюють рольові функції в різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

На сьогодні відомо декілька класифікацій ділових ігор:

1) класифікація відповідно до цілей, настанов і змісту ігрової участі (імітаційні, операційні ігри; виконання певних ролей; метод інсценування; психодрама та соціодрама);

2) класифікація за характером змодельованих ситуацій (гра з суперником; гра з природою; гра-тренажер);

3) класифікація за характером ігрового процесу (гра-змагання);

4) класифікація за способам передачі й обробки інформації (ділові ігри із провідною участю викладача, із використанням засобів зв'язку; носіїв інформації; ділові ігри з використанням ЕОМ і термінальних пристроїв; ігри із використанням автоматизованих пристроїв);

5) класифікація за динамікою змодельованих процесів (із лімітованою кількістю ходів; ігри із нелімітованою кількістю ходів; саморозвивальні ігри із регламентованим масштабом часу та без нього).

Надзвичайно важливими для викладача є підготовка, організація до ділової гри та безпосередньо її проведення. При вивченні військово-спеціальних дисциплін бажано проводити також організаційно-ділові ігри. Розглянемо різницю між діловою грою та організаційно-діловою грою. Метою ділової гри є оволодіння заданими функціями рольової поведінки. Цілями організаційно-ділової гри є вирішення проблемної задачі теоретичного рівня, розвиток рефлексивного компонента творчого мислення. Саме такий вид ділової гри можна вважати грою на розвиток, методологізацією мислення, що дозволяє використовувати узагальнені прийоми продуктивної розумової діяльності.

Досить важливою для викладача є побудова структури команди гравців – членів навчальної групи. У цьому випадку викладачу необхідно корек-

тно визначити конкретну проблему, що потребує вирішення. Управління діловою грою вимагає від викладача надзвичайної гнучкості, тому що сам процес гри не можливо спрогнозувати.

З урахуванням цього можна стверджувати, що при використанні ділових ігор потрібно створити умови для прискореного переходу від змісту до вираження. Це означає, що зміст професійних ділових ігор потрібно скласти так, щоб суб'єкти навчання були упевнені, що ці ігри не є вигадкою викладача, а є логічно завершеною системою вправ, необхідною для досягнення кінцевої мети навчання, у нашому випадку – формування професійної компетентності, тобто здатності виконувати службові обов'язки належним чином відповідно до вимог сьогодення.

Важливо звернути увагу на те, що складання системи ділових ігор на всіх етапах професіоналізації в умовах ВНЗ з елементами проблемного навчання може бути успішним, якщо викладач буде враховувати такі фактори: 1) кінцева мета навчання; 2) початковий рівень знань, умінь і навичок суб'єктів навчання; 3) особливості засвоєння найбільш специфічних елементів військово-спеціальних дисциплін; 4) ознаки навчальної групи слухачів і курсантів (варто підкреслити, що для навчальних груп слухачів і курсантів – майбутніх захисників Вітчизни, типовими є не тільки загальні для будь-якої групи соціально-психологічні риси, але й специфічні ознаки, що зумовлені особливостями конкретних завдань певного ВНЗ, характером повсякденної діяльності слухачів і курсантів). Обов'язковим при цьому є також урахування характеру професійної діяльності майбутніх фахівців та вимог, що обумовлені цією діяльністю.

Певний досвід педагогічної та адміністративної діяльності автора статті дозволяє стверджувати, що методологічною основою формування підходу, який би допоміг викладачу належним чином зорієнтуватися в різноманітні механізми регуляції соціальної поведінки суб'єктів навчання та їх діяльності під час використання ділових ігор, є принцип співвідношення зовнішнього та внутрішнього в детермінації його поведінки (принцип детермінізму за С. Л. Рубінштейном).

Окрім цього, необхідно зазначити, що професійна компетентність захисників Вітчизни передбачає їх готовність до професійної діяльності, зокрема усвідомлення ними важливості фахової підготовки, а також формування рис характеру і професійно важливих якостей, адекватних вимогам такої діяльності. Як відомо, діяльність окремого індивіда в навчальній групі є соціальною, а форми його соціальної поведінки в різних ситуаціях

життєдіяльності можуть бути різноманітними. Саме середовище, яке створено з використанням ділових ігор при вивченні військово-спеціальних дисциплін, і є найважливішим фактором формування і розвитку особистості. Воно не тільки формує психіку майбутнього офіцера-прикордонника, а й наповнює її конкретним змістом. Соціально-психологічні особливості слухачів і курсантів ВНЗ – це їхні найбільш виразні та значущі в умовах військової діяльності індивідуальні та групові риси характеру та якості. З огляду на це, на нашу думку, викладачу необхідно враховувати дві групи особливостей членів навчальної групи ВНЗ при залученні останніх до ділових ігор професійного спрямування: 1) індивідуальні соціально-психологічні особливості суб'єктів навчання, тобто професійна спрямованість і готовність до професійної діяльності; 2) групові соціально-психологічні особливості, тобто безпосереднє ставлення до професії слухачів і курсантів; 3) групові думки та настрої.

Окремо розглянемо проблему створення викладачем спеціального середовища під час проведення ділової гри. Середовище, у якому перебуває суб'єкт навчання під час безпосереднього залучення до ділової гри, відіграє надзвичайно важливу роль для навчальної групи. Фізичне оточення визначає зміни, що впливають на структуру груп, а також на розвиток структури через культурні конотації (додаткові, супутні значення) просторових позицій. За умов повного залучення суб'єктів навчання до спільної діяльності під час виконання певних ролей в контексті ділової гри слухачі і курсанти здійснюють службові обов'язки специфічної професійної діяльності на рівні прийняття цілей, мотивів, завдань спільної професійної діяльності, а також на рівні їх практичного виконання. Варто зазначити, що при цьому через залучення до взаємодії окремих членів групи у них розвивається схильність до активної взаємодії з іншими її представниками. На цьому рівні компенсаторні механізми, пов'язані з усуненням негативного впливу на функціональний стан індивіда соціальних факторів, визначаються, головними чином, внутрішніми умовами життєдіяльності навчальної групи, досвідом спільної діяльності, груповими мотивами, груповою свідомістю та лідерством. Від того якою мірою ці фактори відповідатимуть внутрішнім потребам кожного члена групи, яким буде ступінь їхньої дисгармонії, змінюватиметься і психологічний стан суб'єкта навчання, рівень напруження його психологічних механізмів, активація діяльності та характер реакції на зміну умов функціонування. Окрім того, урахування викладачем особливостей вияву психічних пізнавальних процесів (особливостей відчуття,

сприйняття, мислення, уваги, пам'яті) та емоційно-вольових процесів тощо сприятиме підвищенню ефективності навчання при викладанні військово-спеціальних дисциплін.

Відомо, що соціальна поведінка людини виконує насамперед адаптивні функції. При цьому залучення членів навчальної групи під час ділових ігор в систему суб'єкт-суб'єктних відносин істотно впливає на базові психічні вияви кожного суб'єкта навчання: відчуття, пізнавальні процеси, функціональні стани. З огляду на це важливим є вивчення факторів, що визначають закономірності виникнення та динаміку взаємних контактів між членами навчальної групи під час ділової гри, адекватність структурі спільної діяльності та актуальним вимогам середовища. У цьому контексті спільну діяльність членів групи під час ділової гри можна розглядати як своєрідний фактор керування станом індивіда й сукупного суб'єкта навчальної групи [2, с. 35]. Спільна діяльність членів навчальної групи під час участі в ділових іграх потребує специфічної регуляції дій індивідуума у складі групи, її синхронізації, координування, а також корекції в контексті спільної діяльності професійного спрямування.

Окремо слід розглянути мотиваційний аспект під час проведення ділових ігор. У нашому випадку йдеться про професійну мотивацію, складовими якої є такі структурні компоненти, як прагнення здобути вищу освіту, інтерес до майбутньої професії, професійно-пізнавальні мотиви (або прагнення в майбутньому стати гарним офіцером), суто навчальні мотиви. Під час ділової гри, із соціально-психологічної точки зору, діяльність слухачів і курсантів завжди пов'язана із діяльністю навчальної групи, тому необхідно зазначити, що пізнавально-емоційну готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності при виконанні службових завдань можна виявити через ставлення членів навчальної групи до вибору професії. Йдеться про професійну мотивацію. У цьому випадку ефективність спільної діяльності членів навчальної групи при проведенні ділової гри забезпечується цілою низкою психологічних факторів, найважливішим з яких є мотиваційний, тобто ціннісно-орієнтований. З огляду на це досить важливим є вивчення зв'язку мотиваційної сфери з цілісними особистісними станами членів навчальної групи. Саме цілісні особистісні стани членів навчальної групи є показниками їх задоволеності діяльністю. Як правило, соціально-психологічна ефективність управління діяльністю гравців у навчальній групі, у першу чергу, досягається за рахунок гармонізації процесу керівництва.

Таким чином, урахування викладачем особливостей соціально-психологічних детермінант групового впливу кожного члена групи й застосування активних та інтерактивних методів навчання дозволяють найбільш ефективно залучати до виконання конкретних ролей майбутніх офіцерів. Важливо також створювати необхідні психолого-педагогічні умови в навчальній групі при використанні ділових ігор з метою ефективного формування у майбутніх фахівців професійної компетентності, а це, у свою чергу, забезпечуватиме їх професійну придатність. Викладач повинен урахувати соціально-психологічні особливості курсантів та слухачів, зокрема військово-професійну спрямованість, готовність до діяльності, особливості адаптації, ставлення до навчання та служби тощо. Знання соціально-психологічних особливостей діяльності учасників гри у складі навчальної групи дозволить прогнозувати та регулювати соціально доцільним способом проблемні ситуації у внутрішньогруповій взаємодії, що сприятиме підвищенню ефективності проведення ділової гри.

Окрім того, розвиваючи у курсантів і слухачів свідоме ставлення до виконання певних професійно-спрямованих ролей, насамперед необхідно провести певну підготовчу роботу й орієнтувати їх на ті труднощі, що можуть виникнути під час ділової гри, вказати на можливі шляхи їх подолання.

Висновки. Пріоритетною у наш час є загальносвітова спрямованість на гуманізацію освіти. При викладанні військово-спеціальних дисциплін це виявляється в орієнтації процесу навчання на розвиток особистості суб'єктів навчання засобами конкретних навчальних предметів. Особистісно-діяльнісний підхід спрямований на урахування індивідуально-психологічних особливостей членів навчальної групи, їх загальнокультурний та особистісний розвиток. За особистісно-діялісного підходу змінюється схема діяльності викладача і суб'єктів навчання, їх спілкування стає суб'єктно-суб'єктивним. При цьому слухачі та курсанти є активним, творчим суб'єктом навчальної діяльності, якою керує викладач. Використання ділових ігор орієнтоване на розвиток здібностей у суб'єктів навчання, їхніх умінь самостійно приймати рішення.

Нові соціальні умови та специфіка сучасного періоду розвитку суспільства свідчать про необхідність переосмислення підходу до викладання військово-спеціальних дисциплін.

Використання ділових ігор цілеспрямовано впливає на мотиваційно-потребнісну, емоційну та когнітивну сфери майбутніх фахівців. У цьому випадку потрібно звернути увагу на провідний вид їх діяльності та

урахувати їхні індивідуально-психологічні особливості. При організації та проведенні ділової гри важливе значення має також взаємодія викладача та суб'єктів навчання. Викладач повинен активно формувати у слухачів та курсантів уміння самостійної професійної діяльності, забезпечувати їх творчу активність та розвивати вміння самооцінки й самоконтролю. Взаємодія суб'єктів навчання під час ділової гри повинна мати кооперативний характер, а успішна комунікація – бути заслугою всіх учасників.

Розуміння викладачем соціально-психологічних детермінант групового впливу на кожного окремого слухача чи курсанта під час ділової гри дозволяє ефективно розвивати їх професійну компетентність. Взаємозалежне та організоване функціонування індивідуальних систем психіки членів навчальної групи можна забезпечити механізмами групової психології, насамперед спілкуванням, взаємною рефлексією, “живим рухом” взаємодіючих особистісних змістовних систем. При організації ділових ігор важливе значення має взаємодія викладача та суб'єктів навчання. Ефективність спільної діяльності членів навчальної групи під час ділової гри забезпечується цілою низкою психологічних факторів, найважливішим з яких є мотиваційний, тобто ціннісно-орієнтований. Система соціально-психологічного забезпечення керівництва малими групами повинна передбачати аналіз індивідуальних якостей членів груп, оцінку соціально-психологічного клімату в групах, вивчення умов, у яких здійснюється їхня діяльність, дослідження шляхів підвищення ефективності функціонування, визначення методів і засобів управління груповими процесами та ін.

Найважливішим моментом в організації групової діяльності у діловій гри є необхідність розподілу, сумісництва та узгодженості щодо кожного із її основних структурних компонентів функцій між всіма гравцями-учасниками. Відповідно до цього можна виділити деякі ознаки діяльності учасників гри, які, по суті, роблять ділову гру груповою спільною діяльністю: 1) єдність цілей діяльності для всіх учасників; 2) розподіл та узгодженість конкретних завдань, які необхідно виконати; 3) спільність або узгодженість мотивів учасників групової діяльності; 4) розподіл і узгодженість дій та операцій, що виконуються в сумісній діяльності; 5) єдність результатів сумісної діяльності для членів навчальної групи.

З соціально-психологічної точки зору, зміст управління групою під час проведення ділових ігор полягає у забезпеченні якнайповнішого залучення кожного окремого індивіда до сумісної професійної діяльності, усебічного розвитку кожної особистості та групи загалом.

На жаль, обсяг статті не дозволяє автору ширше розкрити проблематику використання ділових ігор при вивченні військово-спеціальних дисциплін. Шляхами подальшого дослідження проблеми є розробка сценаріїв ділових ігор для розвитку успішної комунікативної поведінки персоналу Державної прикордонної служби України при проведенні міжнародних зустрічей та для вирішення конфліктних ситуацій.

Список використаної літератури

1. Геронимус Ю. В. Игра, модель, экономика / Ю. В. Геронимус. – М. : Знание, 1989. – С. 18–44.
2. Диагностика социально-психологических характеристик малых групп с внешним статусом / С. А. Багрецов, В. М. Львов, В. В. Наумов и др. – СПб. : Лань, 1999. – 640 с.
3. Методичні рекомендації з підготовки та проведення ролевих ігор з персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О. А. Жданенко, Е. В. Матусяк, Є. В. Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
4. Підготовка і проведення ділових ігор та управлінських тренінгів в органах управління Державної прикордонної служби України : навчальний посібник. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. – 128 с.
5. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія / О. В. Торічний. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 536 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2013.

Волобуева Е. Ф. Актуальные проблемы повышения эффективности обучения военно-специальным дисциплинам с использованием деловых игр

В статье раскрыты сущность деловой игры как важного инструмента преподавания военно-специальных дисциплин и ее влияние на мотивационно-потребностную, эмоциональную и когнитивную сферы субъектов обучения. Охарактеризованы социально-психологические детерминанты группового влияния на каждого отдельного слушателя или курсанта во время деловой игры, позволяющей эффективно развивать их профессиональную компетентность.

Ключевые слова: деловая игра, военно-специальные дисциплины, профессиональная подготовка, будущие специалисты.

Volobueva O. F. **Urgent Problems of the Rise of Effectiveness of the Teaching Military-Special Subjects with the Usage of the Professional Role Games**

The essence of the professional role game as the tool of the teaching of the military-special subjects and its influence on the motive-need, emotive and cognitive spheres of the teaching subjects have been revealed in the article. The socio-psychological determinants of the group influence on every separate students or cadets during the professional role game (which gives the opportunity to develop their professional competence effectively) have been characterized.

Keywords: *professional role game, military-special subjects, professional training, future specialists.*